

SOÓS ISTVÁN

Újabb eredmények az Októberi Forradalom kutatásában*

A tudományos ülésszakon négy előadás hangzott el. *Menyhárt Lajos*, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemes Történelmi Tanszékének adjunktusa „*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a legújabb szovjet szakirodalomban*” című referátumában utalt a szovjet történettudomány hagyományaira a forradalom története kutatásában. Vizsgálta az oroszországi szocialista forradalom történelmi előfeltételeivel foglalkozó tanulmányokat, a középpontba állítva az 1917-es évhez kapcsolódó kutatásokat. Szólt a bolsevik szovjet hatalom győzelméért folytatott osztályküzdelmek, illetve a polgárháború historiográfiájáról is. (Viszont mellőzte – jegyezhetjük meg – a forradalom külső feltételeinek, a nemzetközi politikai vonatkozásnak tárgyalását és nem foglalkozott a nemzetiségi politika kérdéskörével). Elmondotta, hogy a szovjet történetírást e téren is az 1950-es évek oldódási folyamata szabadította meg a dogmatikus-sematikus felfogástól, s hogy újabb lendületet adott a kutatásoknak az SZKP KB-nak a társadalomtudományok fejlesztésére vonatkozó 1967-es határozata. Bevezetőjében a továbbiakban Menyhárt hangsúlyozta: a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal foglalkozó történelmi kutatások nem tükrözik a forradalom egyes kérdéseit illetően egységes álláspontot. Ezek a polémiák azonban elősegítik a forradalom történetének egyre teljesebb feltárását és megértését.

A problémák közül a forradalom előtti ún. „*többuklásúság*” kérdéskörét vizsgálta, vagyis azt a problémát, hogy Oroszországban 1917 előtt egyidőben többféle termelési mód létezett. Az idevonatkozó munkákból kiemelte „*A kapitalista Oroszország történetének kérdései. A többuklásúság problematikája*” (Szerzdovszk 1972.) című tanulmánykötetet, melynek szerzői az orosz gazdaság többuklásúságát, s ennek alapján a társadalmi-politikai viszonyok különösségét hangsúlyozták. A kötet szerzői sajátos fejlődésűnek nevezték az orosz monopolkapitalizmust, mivel fejlődésében igen nagy a külföldi tőke és az állam gazdasági szerepe. Ez a sajátosság kiegészül a politikai struktúrában jelenlévő feudális jellegű maradványokkal. Ennek felismerésére épült Lenin két társadalmi forradalom koncepciója. Az egyik szerző szerint az orosz monopoltőke nemcsak rombolta a kapitalizmus előtti és a korakapitalista uklásdot, hanem konzerválta is azt. A feudális maradványok miatt nemcsak a szocialista forradalom volt időszerű, hanem még az azt megelőző fázis, a polgári demokratikus is. Menyhárt kiemelte Anfimov idevágó munkáját, amelyik bizonyítja: az általa vizsgált 1400 nagybirtokot rendi-feudális vonások jellemezték.

Az ún. „szverdlovi” kötet élénk visszhangra talált. Bírálói vitatták a „*többuklásúság*” koncepcióját. Arra mutattak rá, hogy helytelen a különböző termelési mód-elemek együttélését, egy sajátos gazdasági-társadalmi rend, a többuklásúság létét hangsúlyozni.

A *forradalom közvetlen társadalmi előfeltételeiről* szól „*Az orosz proletariátus. Arculata, harca, vezető szerepe*”. (Moszkva 1970) című tanulmánykötet. A szerzők módszere történetpszichológiai jellegű. Megkísérelték bemutatni: milyen hatással volt a kormányzat, illetve a burzsoázia „népművelő” tevékenysége a munkástömegek kulturális és szellemi arculatára. E kérdésben a tanulmányokban kifejtett vélemények egymásnak ellentmondanak. A döntő meghatározók: a tudatosság, a politikai nézetek, a pszichológia, az erkölcs, a műveltség, a szervezettség és az életmód. A tanulmányok azt igyekeznek kimutatni, milyen volt az orosz proletariátus mentalitása, melynek legfőbb jellemzői:

*Az MTA Történettudományi Intézetének igazgatósága és pártszervezetének vezetősége 1977. nov. 4-én tudományos ülést rendezett a NOSZF 60. évfordulója alkalmából.

elégedetlenség saját helyzetével, a forradalmiság tudata. A proletariátus rendelkezett egy olyan öntudatos réteggel, amely magával ragadta a tömegeket. Vita alakult ki abban a kérdésben, mikor vált az orosz munkásosztály „önmagában való” osztályból „önmagáért való” osztállyá. Egyesek szerint az 1890-es évek derekán, mások szerint 1902-ben. (Végül az 1905–1907-es forradalom időpontját fogadták el.) A forradalmi erkölcsöt vizsgálva az egyik szerző a munkások szociális helyzetét, a paraszti múltból hozott elemeket, az uralkodó osztályok hatását, a forradalmi harc tapasztalatait és a lenini bolshevikok tevékenységét elemezte. Néhány kutató nagy szerepet tulajdonított a forradalmi narodnyikizmus, a demokratikus értelmiség és az európai munkásmozgalom hatásának. A tanulmánykötetről a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete vitát rendezett. A vitán megbírálták Ju. I. Kirjanovot, aki nem súlyának megfelelően kezelte az üzemtörténeti kutatásokat, és a szociológiai módszert alkalmazta. Egy másik, itt elhangzó kritika kiemelte: hiba, hogy nem megfelelő hangsúllyal tárgyalták az orosz proletariátus harci tapasztalatait.

I. I. Minc munkássága új fejezetet nyitott e témakörben. Az adott időszakról háromkötetes monográfiát jelentetett meg. Az első kötet fő mondanivalója: nem szabad túlbecsülni Oroszország függőségét a külföldi tőkétől. A monográfia második kötete az 1917-es forradalmi évet tárgyalta. Kidomborította, hogy a szovjetek valóságos hatalmi tényezők voltak februártól júliusig. Nagy teret szentelt a polgári nézetek elleni polémianak, vitatta Trockij szerepének túlbecsülését, és a legújabb kutatási eredményeket használta az október 25-i központi bizottsági üléssel kapcsolatban.

A február és október közti időszakot elemezte „Az önkényuralom megdöntése” c. tanulmánykötet. Vita alakult ki az *öszönösség és a tudatosság viszonya*, aránya kérdéskörében. A kerületköziek, a mensevikek és a baloldali eszerek szerepének megítéléséről is konfrontálódtak a vélemények. Egyesek túlhangsúlyozták a cárizmusnak és liberális ellenzékének szembenállását, mások ebből a burzsoázia forradalmiságára következtettek.

L. Sz. Gaponenko könyve az üzem- és ágazattörténeti, valamint a helytörténeti tanulmányok eredményeit szintetizálta. Vizsgálta – a nagyipari munkásság mellett – a többi *ipari foglalkoztatott és a bémunkából élők számát, helyzetét, összetételét, szociális viszonyait, területi megoszlását*, az első világháború évei folyamán történt fluktuációját. Utalt a munkásosztály forradalmasodásának okaival kapcsolatos vitára, majd kiemelte, hogy a háborúba behívtak helyett az iparba tóduló paraszttömegek nyitottabbá tették a munkásosztályt a parasztság felé, s elősegítették a szövetségi politika hatékonyabbá válását.

A kutatások kiterjedtek a munkásosztály forradalmi szervezeteinek, szerveinek bemutatására. Ezzel kapcsolatos a szovjetek és az alkotmányozó gyűlés problémája. Idetartoztak az üzemi bizottságokkal foglalkozó dolgozatok. M. L. Itkin újszerűen tárta föl a területi vagy ágazati elv szerint tömörült üzemi bizottságok fejlődését.

Egyre több szovjet szerző publikál a *munkásellenőrzésről*. A kutatási eredményeket V. I. Szelickij összegezte. Kezdetben elsősorban az elosztásban érvényesült az ellenőrzés, a bolshevikok politikája azonban politikai kérdéssé tette az ellenőrzést, kiterjesztette a burzsoázia ellen vívott politikai és gazdasági harc egészére. T. A. Ignatyenko óvott attól, hogy túlértékeljék a munkásellenőrzés jelentőségét az októbert megelőző időszakban.

A kutatás nagy jelentőséget tulajdonított a *munkás-paraszt szövetség* kérdésének. N. A. Kravcsuk periodizációs problémákat emelt ki, a paraszti osztályharc formáit érintve. N. V. Kutnyakova a Fő Földbizottság szerepét értékelve hangsúlyozta, hogy ez az intézmény gátolta az agrárforradalom kibontakozását. Az intézményt az eszerek irányították. Az L. Sz. Gaponenko szerkesztésében megjelent dokumentumgyűjtemény a *cári hadsereg bomlását*, demokratizálódási és forradalmasodási folyamatát mutatta be. A. M. Andrejev a hátszországban állomásozó katonai alakulatok politikai szerepét elemezte. A legendás matrózok forradalmi szerepéről Sz. Sz. Heszin írt monográfiát. Heszin megállapította, hogy a flotta állományában volt a legjelentősebb az ipari munkásság aránya. A matrózok közvetlenül érintkeztek a nagyvárosok civil lakosságával. A könyv kitért a bolshevikokkal szemben érvényesülő más politikai hatások vizsgálatára is. Heszin rámutatott, hogy az anarchista balosság is szerepet játszott a kronstadti matrózok májusi határozatában.

A szintén legendás „lett lövészek” forradalmasodási folyamatáról szóló monográfia jelentékeny közönségsikert aratott.

Az 1917 októberi moszkvai eseményeket, ezt a sokat vitatott kérdést tárgyalta A. Ja. Grunt, valamint V. A. Kondratyev könyve. Főlvették a forradalom esetleges moszkvai megindulásának

problémáit. Grunt szerint a feltételek erre adottak voltak, de a moszkvai szovjet nem készült föl a felkelésre. Grunt kifejtette, az események Moszkvában úgy alakultak, hogy lehetőség nyílt a moszkvai szovjethatalom védelmére az ellenforradalmi felkelés leverésével együtt. Kondratyev azt bizonyította, hogy a felkelők már október 25-én délelőtt elhatározták az offenzív akciót.

Menyhárt ezután a *polgárháborús évekről* szóló szovjet szakirodalmat mutatta be. Uralkodóvá vált az a nézet – mondotta –, miszerint a polgárháború éveiben a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat előidéző osztályellentétek csaptak össze. A szovjet történetírás azonban még adós a szovjethatalommal szembenálló erők árnyalt rajzával. L. M. Szpirin „Osztályok és pártok Oroszországban a polgárháborúban” c. művében az eddiektől eltérően a politikai harc kérdéseire helyezett nagyobb súlyt. A kispolgári szocialista pártok elszakadtak a tömegektől. Az ellenforradalom katonailag és politikailag támadt a bolsevik szovjethatalom ellen. A. I. Alekszejev feltárta az ellenforradalmi akciók megtorlására megalakított szervezetek tevékenységét, amelyet eddig kevésbé vizsgáltak. A polgárháború kutatásában jelentős helyet foglal el Je. G. Gimpelson munkássága. Egyik műve a szovjetek 1918–1920 közötti tevékenységével foglalkozott. Elsőként elemezte átfogóan a szovjetek pártösszetételének alakulását. A könyv különös hangsúllyal vizsgálta a proletárdiktatúra hatalmi szerveinek gazdaságszervező és közművelődési tevékenységét. Kitekintett a tömegek mozgósításának módozataira. A szovjetek a demokratizmust testesítették meg, de a Párt közvetlen irányító tevékenysége és a forradalmi bizottságok létrejötte következtében a polgárháború idején háttérbe szorultak. Gimpelson a hadikommunizmusról is értekezett. A korábbi felfogással ellentétben a hadikommunizmust nem a szocializmus építését célul tűző gazdaságpolitikai koncepcióként látta, hanem a körülmények kikényszerítette intézkedések rendszereként. Kritikusai nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az agrárpolitikának, mint az iparpolitikának. Gimpelson azokkal is vitakozott, akik a hadikommunizmusban kialakult koncepciót kispolgárinak nevezték. Megállapította, hogy a termékcsere nem szorította ki teljesen az áru- és pénzviszonyokat. A hadikommunizmus egyébként is csak egy része a szovjethatalom gazdaságpolitikájának.

A *hatalomra került munkásosztály* problémakörével számos tanulmány foglalkozott, mint pl. Gimpelsoné, aki az ipari munkásság számának alakulását elemezte. Többen vizsgálták a munkásosztálynak az új hatalmi szervekben betöltött szerepét. G. A. Trukan a párt, a szakszervezetek, a szovjetek az üzemi bizottságok, a Vörös Gárda összetételét mutatta be.

A szovjet történeti szakirodalomban szó esett az *élelmezési politika* kérdéseiről, a munkásparaszt szövetség további fejlődéséről, a kombedek (szegényparaszti bizottságok) szerepéről, a mérsékelt, kispolgári szocialista pártok felbomlásáról. Ez utóbbi témakörben jelentős G. V. Jarmiza monográfiája, mely az eszer kormány csődjét tárta föl. E kormányok szociálpolitikájáról szólva megállapította, hogy tévedés úgy vélni, mintha 1918 tavaszán ún. demokratikus ellenforradalomról lett volna szó. A harmadikutaság koncepciója eleve képtelenség, hiszen minden szovjethatalom elleni támadás a burzsoá ellenforradalom szolgálatában állt.

Menyhárt végül megállapította, hogy a szovjet történészek tevékenysége termékenyítően hatott a marxista történettudományra, sőt, a marxizmus–leninizmus forradalomelméletének továbbfejlesztésében is számottevő szerepet játszott.

Ormos Mária – a MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa – előadása (*Az ukrajnai francia intervencióról és hatásairól Közép-Európában 1918. október–1919. április*) részlete a francia vezérkarnak dél-oroszországi intervenció terveit, előkészületeit, valamint az intervenció némely közép-európai következményeit felvázoló tanulmánynak. A szerző hangsúlyozta, hogy a francia iratanyagok tanúsága szerint a francia kormány és a vezérkar 1918 október első napjaiban határozatot hozott a háború tervezett befejezési módjának megváltoztatására és a szovjetellenes intervenció előkészítésére. Foch marsall már október 8-án úgy nyilatkozott a miniszterelnöknek, hogy létre lehet hozni a németekkel a feltételekhez kötött fegyverszünetet, szemben az előző tervvel, amely feltétlen megadást követelt. Valószínűnek látszott, hogy Foch a nyugatról elvont erőkkel akarta az intervenciót győzelemre vezetni. – Ormos Mária a továbbiakban szót ejtett a francia vezérkar október 15-i fegyverszünet-tervezetéről. Az iratból kiderül, hogy azt követelték a központi hatalmaktól: 30 napon belül írítsék ki Finnországot, Lengyelországot, Ukrajnát és a Kaukázust. E területeket garancia és a „rend fenntartása” céljából szövetséges csapatok szállják meg. A tervezet feltételezte, hogy a fegyverszünet megkötésekor Románia hadviselő fél lesz. Október 27-én a Szövetséges Keleti Hadsereg Főparancsnoka utasítást kapott a Dél-Oroszországban végrehajtandó katonai akcióterv ki-

dolgozására. A francia vezérkar október 30-án nagy összefoglaló előterjesztést készített. Ennek lényege a francia intervenciók terv kétirányúsága: egyrészt a proletárhatalom megdöntése, másrészt a francia befolyás kiterjesztése a Donyec-medencéig, s ezáltal új gazdasági erőforrások megszerzése. Míg tehát egyfelől a bolsevizmusban nagy politikai veszélyt láttak, másfelől a francia expanzió számára olyan nyílt lehetőséget vélték fölfedezni, amely a forradalom nélkül nem jöhetett volna létre. A dél-oroszországi akció kiegészítésére szolgáló november 1-i följegyzés Lengyelországgal kapcsolatos tervet közölt. Mivel Lengyelországnak ekkor még hosszú ideig nem voltak keleten pontosan megszabott határai, nem lehet megállapítani, hogy a feljegyzés szerzője pontosan milyen övezetre gondolt. Egy másik, ugyancsak november 1-én keletkezett tanulmány sem jelölte meg a pontos lengyel határokat. Lengyelországot illetően megelégedett az önálló lengyel állam elvének leszögezésével. A lengyel terület kérdésével kapcsolatos a december 20-i irat. Ez demonstrálta, hogy a keleti bolsevik-ellenes front létrehozásának és Szovjet-Oroszország bekerítésének gondolata már jóval hamarabb kialakult, mint Foch marsall a konferencián meghirdette. Az irat sürgős feladatként írta elő Lengyelország talpraállítását, megerősítését, hadseregének megszervezését. Németország semlegesítésére a meggyengült Oroszország helyett csak a Romániával és Csehországgal szövetséget kötött erős Lengyelország lehetett alkalmas. Az irat szerint: „Lengyelország jelenleg a szükséges szigetelő fal az orosz bolsevizmus és a német forradalom között. Azon egészségügyi övezet egyik szilárd része, amelyet a beteg és fertőző Oroszország körül kell vonnunk. Csak akkor tudunk a bolsevizmus végére járni, ha majd támaszkodni tudunk Lengyelországra és felhasználhatjuk hadseregét”. A memorandum a továbbiakban vázolta Lengyelország határait. A lengyel katonai és politikai körök törekvései nemcsak egybeestek a francia elgondolásokkal a keleti lengyel határok kialakítása céljából indítandó katonai műveletet illetően, hanem céljaikban tovább is mentek, mint azt az 1918 végi francia modell kijelölte. A franciák terve Romániának azt a szerepet szánta, hogy megfelelő hátszínig biztosítson, és egészében véve Románia szilárd szovjetellenes bázist alkosson. Ormos Mária foglalkozott Csehszlovákia álláspontjával, főleg Beneš véleményét idézte.

Az Ukrajnában elindítandó katonai művelet sajátos módon kihatott a Monarchiával kötött fegyverszünetre, illetve a magyar kormánnyal aláírt katonai konvencióra is. Biztosítani akarták az Oroszország felé való zavartalan átvonulás lehetőségét. A szerző elemezte annak okát, hogy Franchet d'Espèrey tábornok miért idegenkedett az intervenciótól, eltérően Berthelottól és Clemenceau-tól. Egy november 21-i utasítás Berthelot hatáskörébe utalta Románián kívül Erdélyt és Dél-Oroszországot is. Az intervenció tervének kidolgozásával és irányításával Clemenceau éppen Berthelot tábornokot bízta meg. Ezzel kapcsolatosan vetette föl az előadó a román igények elemzésének, az intervenciónak és a magyar kérdésnek az összefüggéseit. A francia kormány román politikája egészében véve szoros kapcsolatban állt a Szovjet-Oroszországot érintő tervekkel, valamint azzal, hogy a román haderőt újrászervezzék, felszereljék és francia irányítás alatt kiképezzék. A kisállami front megszervezése és működésbe hozása egyre fontosabbnak tűnt, s ebben a periódusban már másképpen merült föl Románia jelentősége is, az intervenciónak ez a szakasza már közvetlen kapcsolatba jutott a magyar–román relációval is. Ezután a szerző körvonalazta az intervenció megindulásának körülményeit, biztosítását. Tisztázta a román–magyar kérdés alakulását, majd visszatért a lengyel kérdés tárgyalására. 1919 januárjától a lengyel–szovjet viszony mind feszültebbé vált azon területek miatt, melyeket a lengyel állam a lengyel etnikum határain túl fennhatósága alá akart vonni. Az első összecsapásokra 1919 februárjában került sor, a lengyel támadás pedig csak áprilisban kezdődött. A tanulmány következő része a román törekvésekkel és az erre való francia reagálásokkal foglalkozott, tárgyalta a semleges zóna problémáját. Ezzel kapcsolatos a Magyarországot érintő intézkedések elemzése. Az intervenció erők szervezésében, rangsorolásában Ormos Mária 1919 január második felében látta a fordulatot, azzal a korlátozással, hogy ez a fordulat vagy inkább változás sem az alapelveket, sem a már lényegesen korábban felállított kereteket nem érintette, hanem csupán az intervenció tényezőik jelentőségének sorrendjét módosította.

Az előadás befejező része elemezte az intervenció kudarcának okait. Február 25-én Foch marsall előterjesztette híres támadási tervét a Balti-tengertől a Fekete-tengerig, de a tervezet koncepciójánál semmi újat nem tartalmazott. A lengyel kérdésben is csak a megfogalmazás alakult át, bizonyára azért, mert a marsall azt hitte, hogy a lengyel haderő megerősítésére irányuló törekvéseit könnyebben valósíthatja meg, ha a kérdést kizárólag a bolsevikellenes harc szemszögéből vizsgálja meg. Tartalmilag új részemléként jelentkezett a Szovjet-Oroszország köré font kisállami gyűrű vagy barikád

offenzív funkciójának kiemelése. E barikád-szerep értelmezése után a lengyel-román intervenció front megszervezéséről szövelt Ormos Mária, majd az új magyar demarkációs vonallal kapcsolatos elgondolásokat rendszerezte.

Hajdú Tibor – az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa – „*Az oroszországi forradalmak és a marxizmus államelmélete*” címen tartott előadásában megállapította, hogy a szocialista átalakulás döntő és legvitatottabb problémája: a szocialista állam kérdése. Még nem írtak tudományos igényű munkát a modern államról vagy a szocializmus államáról, bár Marx és Engels különböző írásaiban több idevonatkozó megállapítás, utalás található. Lukács György 1924-ben mutatott rá a II. Internacionálénak e téren elkövetett mulasztásaira. Lenin olyan elméleti témákat tárgyalt, amelyeket a gyakorlati élet időszűrővé tett. A szocialista állam elméletéről 1917–19-ben nyilatkozott. Korábbi műveiben nem bírálta a kautskysta nézeteket, 1917-es tapasztalatai hatására módosított álláspontján. E kérdésben legfontosabb műve az Állam és forradalom. Lenin mellett mások is foglalkoztak államelmélettel, de meg sem közelítették a lenini koncepció lényegét. A továbbiakban az Állam és forradalom részletes elemzésére került sor. Lenin – mutatta ki Hajdú – erőteljesen bírálta a tőkés államot és a polgári demokráciát. Ez a bírálat arra törekedett, hogy leleplezze a polgári demokrácia osztálydiktatúra-jellegét. Az imperializmus államának tendenciája kettős: egyrészt növekedett demokratizmusa, másrészt ezt ellensúlyozta az államapparátus, a hadsereg önállósulása a parlamenti mechanizmustól. Itt fejtette ki Lenin először – és a legteljesebben – a proletárdiktatúra elméletét. Szerinte a proletárdiktatúra előfeltétele a munkásság és a parasztság szövetsége. A proletárdiktatúra átmeneti időszak a tőkés és a kommunista társadalom között. Lenin a proletárdiktatúrát tekintette a szocialista állam kizárólagos és általános formájának. Úgy hitte akkor, hogy közeleg a világ- vagy európai forradalom. s az egységes világköz társaságnak egységes államformája lesz: a proletárdiktatúra. Amellett hangsúlyozta, hogy minden nemzet a maga sajátos útján jut el a szocializmushoz. Amikor azonban már látta, hogy a szocializmus győzelméhez Európában is hosszabb időre van szükség, a „Baloldaliságról” írt művében azt hangoztatta, hogy ahol még nem került közvetlenül napirendre a proletárforradalom, ott ki kell használni a polgári demokrácia lehetőségeit. A következőkben Hajdú összefoglalta, hogy mit tartott Lenin a munkásállam fő jellemzőinek: az Állam és forradalomban és más művekben is, a munkások és parasztok, valamint katonák szovjetjeit tekintette a proletárhatalom államformájának. Ez azonban a szocializmusra vagyis a kommunizmus első fokára vonatkozik; a kommunizmusban már nem szükséges az állam, a diktatúra, a demokrácia.

Mind idézett könyvéből, mind egyéb munkáiból kitűnt, hogy Lenin világosan látta az állam, a hatalom, az erőszak döntő szerepét az osztályharcban és a társadalmi átalakulásban. Az államhatalmat nem tartotta a gazdasági aléptímeny automatikus átalakuló függvényének, sem pedig attól függetlennek. Nem közelített anarchista nézetekhez, mint azt néhányan vélték, ellenkezőleg, úgy látta, hogy az osztályelnyomás államát csak egy másik, a proletár osztályelnyomás állama képes saját fegyvereivel megsemmisíteni. A proletárállamról kifejtette, hogy benne a nép nemcsak formailag, hanem ténylegesen is maga gyakorolja a hatalmat.

A Lenin által körvonalozott proletárállam sajátosságai egységes, szükségszerű folyamat részeivé álltak össze. E folyamatnak egyik meghatározója a szocialista állam fennmaradása kapitalista környezetben, a másik: a nép forradalmi aktivitása idővel szükségszerűen csökkent. Lenin nem adta föl eredeti koncepcióját, de látta a megvalósítás előtt álló nehézségeket is. Szovjet-Oroszországban ragaszkodott a szovjetek közvetlen diktatúrája rendszeréhez, de óvott ennek abszolutizálásától. A szovjetek csökkenő energiáját a legsikeresebben a munkásság és a dolgozók aktív rétegének a kommunista pártba való bevonásával igyekezett pótolni. Így lett a párt egyszerre tömegpárt és élcsapat. Lenin halála után az elmélet és a gyakorlat között egyre táguló distancia keletkezett.

A lenini államelmélet továbbfejlesztésének folyamata a 20-as évek végén megállt. Sztálin és mások a 20-as évek gyakorlatához kapcsolódtak, másrészt túlságosan hangsúlyozták ragaszkodásukat Lenin nézeteihez, s kidolgozatlan elméletet hagytak örökül. A marxista-leninista pártok már egy negyedszázada látják az elméleti továbblépés fontosságát. Hajdú röviden utalt az 50-es évek gyakorlatára, majd az 50-es évek közepétől kezdve felhangzó „Vissza Leninhez” jelszóra, végül emlékeztetett a napjainkban is terjedő empirikus irányzatra, amely kimondja az 1917-es elképzelések elavultságát. Befejezésül fölvetette a kérdést: mennyire nyúlhatunk vissza az Állam és forradalomhoz.

A tudományos ülészak utolsó előadását Jemnitz János – az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa – tartotta: „*Az Októberi Forradalom előzményeihez és nemzetközi szocialista*

sajtóvisszhangjához” címmel. Rámutatott, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából sok tanulmány jelent meg ugyan Leninről, de olyan egy sem, amely Lenint ne önmagában, ne csupán önmagához mérve vizsgálta volna. Hiányolta annak kimondását, hogy a forradalom elsősorban a munkásság ügye volt, s ezért az évfordulós tanulmányokból hiányzott a munkásság szervezkedésének, eszmei fejlődésének elemzése. Előadásában ezekre a problémákra igyekezett utalni. Jemnitz ezután a munkásság politikai szervezeteinek problémáira tért rá. Elsősorban a két nagyobb párt, a mensevikok és az eszerek politikai csoportosulásáról szólt, de utalt a kisebb, lazább szervezetségű csoportokra (trudovikok, mezsrajoncü), a nem párt jellegű szervekre is (üzemi bizottságok, munkástanácsok, szakszervezetek). A pártokkal kapcsolatban vázolta az értelmiség helyzetét, kiemelte a forradalomban játszott szerepének jelentőségét. Jellemezte az értelmiség különböző generációit (forradalom előttiék, a forradalom vezérkarát alkotók és a 30 évesek generációja), és vitatta a mensevikekről és az eszerekről kialakult hagyományos, általa pontatlannak nevezett képet. A mensevik és eszer párton belüli mozgással a magyar szakirodalom nem foglalkozott, pedig véleménye szerint a szocialista forradalom érlelődésének folyamata szélesebb, mint azt hazai kutatóink eddig tudták. Október ilyen szempontból nem szűkíthető le néhány napra. A bolsevikok tevékenységét e szélesebb perspektívában kell megrajzolni. – Ezután arra kereste a választ: hogyan kerültek szembe a pártok az új helyzettel, a fegyveres felkeléssel, illetve a forradalom utáni állapottal. Ugyancsak fontos annak vizsgálata, hogy a nem párt jellegű szervezetek miként reagáltak a megváltozott körülményekre. Részletesen foglalkozott az első szovjet kormány összetételével, illetve azzal, hogyan szűkült és bővült a forradalom tábora, majd kitért részletesen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi szocialista sajtóvisszhangjára. A sajtóreagálásokat Jemnitz nem nemzetiség, hanem társadalmi alapállás szerint (jobb-, illetve baloldali sajtó) csoportosította. A baloldaliak minden fenntartás nélkül üdvözölték a szocialista forradalmat, a jobboldaliak a háború alatt nacionalista szempont szerint írtak, s a forradalomban nem láttak olyan társadalmi hajtóerőt, amely rájuk „otthon” bizonyos feladatokat hárított volna. Az antant országok pártvezetőségei ellenségesen fordultak Októberrel szembe. Ugyanakkor a pártvezetőségek ellen kibontakozó pacifista ellenzék több helyen őrségváltást kényszerített ki. Ez hatott a szocialista forradalommal kapcsolatos állásfoglalásokra is. Egyes pártoknál az ún. „két és feles” ellenzéki álláspont került előtérbe. Felhívta a figyelmet arra, hogy a forradalom hatott a szociáldemokrata vezetésű szakszervezetek balszárnyára és az anarcho-szindikalista szervezetekre is. Befejezésül hangsúlyozta: az Októberi Forradalom előzményeinek, nemzetközi visszhangjának kutatása csak interdiszciplináris megközelítéssel lehet igazán eredményes.